

ΥΛΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ: Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα

Μπίλη Βέμη

Δο Αρχαιολόγος

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Στη μνήμη του φίλου μας Χε Γουέι

Στη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, η επιινόηση της γραφής υπήρξε μια μακρόχρονη και πολύπλοκη διαδικασία με καθοριστική συμβολή στη διαμόρφωση του πολιτισμού. Η γραφή, ένα οργανωμένο σώμα από σημεία ή σύμβολα, επιτρέπει στους χρήστες της να καταγράφουν με σαφήνεια την ανθρώπινη σκέψη και ομιλία και να επικοινωνούν μεταξύ τους, ανεξάρτητα από τοπική ή χρονική απόσταση. Με την εξέλιξη των κοινωνιών, η σημαντικότερη λειτουργία που απέκτησε η γραφή είναι η μετάδοση της γνώσης, αφού στις κοινωνίες μας η γνώση αναπαράγεται κυρίως με τον γραπτό λόγο.

Στις μέρες μας η εκμάθηση της γραφής και της ανάγνωσης αντιμετωπίζεται ως κάτι αυτονόητο, τουλάχιστο στις κοινωνίες δυτικού τύπου, και θεωρείται τόσο δικαίωμα όσο και υποχρέωση όλων των παιδιών της σχολικής ηλικίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι η εκμάθηση της γραφής οργανώνεται στο σχολείο με τον καλύτερο τρόπο ούτε ότι έχουν λυθεί τα συναφή προβλήματα του αναλφαβητισμού και του λειτουργικού αναλφαβητισμού, μόνο και μόνο επειδή τα παιδιά φοιτούν υποχρεωτικά σ' αυτό. Η επανεξέταση του τρόπου και του περιεχομένου της διδασκαλίας του γραπτού λόγου στο σχολείο, και μάλιστα του αρχικού σταδίου γραφής και ανάγνωσης, αποτελεί σήμερα για τη χώρα μας, όπως και για πολλές άλλες χώρες, ένα ανοιχτό θέμα με αναγνωρισμένες, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, εκτός από τις παιδαγωγικές, τις κοινωνικές-πολιτισμικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις του¹. Ποιά θα μπορούσε να είναι η συμβολή της αρχαιολογίας σ' αυτήν τη δύσκολη και εξαιρετικά κρίσιμη φάση της παιδικής ανάπτυξης;

Η εκμάθηση της γραφής στο σχολικό περιβάλλον

Η εκμάθηση της γραφής δεν θα 'πρεπε να αντιμετωπίζεται στο σχολείο ως μια απλή μηχανιστική λειτουργία, αλλά ως αυτό που πραγματικά είναι: μια ευρύτατη πολιτισμική διαδικασία, κατά την οποία τα παιδιά κατακτούν τόσο τη δεξιά της γραφής² όσο και έναν εντελώς καινούργιο κώδικα επικοινωνίας, πολύ διαφορετικό από τον φυσικό λόγο τον οποίο έχουν αποκτήσει, ανατρίσθια και ασυνείδητα, απ' τη βρεφική ηλικία.

Στις εγγενείς δυσκολίες που παρουσιάζει η εκμάθηση της γραφής (το παιδί της πρώτης σχολικής ηλικίας πρέπει, ανάμεσα σε άλλα, να αποκτήσει τον συντονισμό των κινήσεων του, τη δεξιάτητα να χειρίζεται το μολύβι και το τετράδιο με τις γραμμές, να αναγνωρίζει τη διάφορα ανάμεσα στους ήχους των φθόγγων και στην αναπαράστασή τους, τη διαφορά ανάμεσα στη σχολική γλώσσα και στη μορφή του προφορικού λόγου που ως τότε χρησιμοποιούσε³) πρέπει να προστεθεί ότι η μέθοδος διδασκαλίας που ακολουθείται σήμερα βασίζεται, όπως υποστηρίζουν

οι γλωσσολόγοι και οι κοινωνιολογολόγοι, σε αντιπαιδαγωγικές αρχές και σε ελλιπή εκπαίδευση των εκπαιδευτικών⁴. Ένα κύριο μειονέκτημα αυτής της μεθόδου είναι, για παράδειγμα, το γεγονός ότι δεν παραδίδεται στα παιδιά κανένα κίνητρο για την εκμάθηση της γραφής. Ενώ, όπως μας πληροφορούν η ιστορία και η Αρχαιολογία⁵, η ανακάλυψη της γραφής έγινε για να αντιμετωπιστούν άμεσες πρακτικές ανάγκες, στα παιδιά δεν παρέχεται η δυνατότητα να κατανοήσουν στο δικό τους επίπεδο, σύμφωνα με τις δικές τους ανάγκες, ούτε τη χρησιμότητα ούτε τον **κοινωνικό ρόλο** της γραπτής γλώσσας.

Ας σημειωθεί επίσης και η απότομη αλλαγή του παιδαγωγικού κλίματος που συναντούν τα παιδιά φεύγοντας από τη δημιουργική δραστηριότητα του Νηπιαγωγείου, όπου δίνεται έμφαση στη ζωγραφική, στο παιχνίδι, στο παραιμίδι, και φτάνοντας στη στέγνη της σχολικής καθημερινότητας. Ενώ, δηλαδή, στο Νηπιαγωγείο το παιδί αποκτά **γνώσεις** με βιωματικό τρόπο μέσα από κατάλληλες εμπειρίες, στο Δημοτικό σχολείο η μέθοδος αλλάζει ραγδαία, γίνεται μια μηχανιστική μετάδοση γνώσεων, που απαλύνεται μόνο από την ευρηματικότητα και την καλή διάθεση

Κινέζος.

Κοπέλα με πάπυρο φύλλο.

του εκπαιδευτικού. Με τις συνθήκες αυτές, η εκμάθηση της γραφής και της ανάγνωσης αποτελούν – κατά γενική ομολογία παιδιών και γονιών – μια οδυνηρή εμπειρία.

Στο πλαίσιο της έναρξης (ακαδ. έτος 1995-96) ενός πιλοτικού προγράμματος για τη στενότερη σύζευξη σχολείου και πολιτισμού, με άμεσο πεδίο εφαρμογής την πρώτη Δημοτικού (Πρόγραμμα Μελίνα, Εκπαίδευση και Πολιτισμός⁹), επιλέχθηκε από την πλευρά μας ως πεδίο διερεύνησης και πειραματισμού το θέμα της γραφής, επειδή: α) αποτελεί έναν από τους βασικούς διδακτικούς στόχους της Α' Δημοτικού, β) θεωρείται, σύμφωνα και με όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, δύσκολο θέμα από δασκάλους και γονείς και γ) θεωρείται από τα μαθήματα που είναι δύσκολο να ξεφυγούν από τον παραδοσιακό τρόπο διδασκαλίας. Η διερεύνηση του πώς θα μπορούσε να ενισχυθεί με στοιχεία από την τέχνη και την πολιτισμική κληρονομιά η περίοδος της εκμάθησης της γραφής οδήγησε στην εκπόνηση ενός "πολύτεχνου" σχεδίου εργασίας, με κίνηση, ζωγραφική, ποίηση και παραμύθια¹⁰, καθώς και στον σχεδιασμό εποπτικού υλικού σχετικού με τα υλικά και τα σύνεργα της γραφής, που παρουσιάζεται στη συνέχεια.

Πάνω σε τί και με τί – υλικά και σύνεργα της γραφής

Τα υλικά αντικείμενα έχουν τη μεγάλη δύναμη να αιχμαλωτίζουν την προσοχή μας και να προκαλούν το ενδιαφέρον μας. Σ' αυτό οφείλεται, μεταξύ άλλων, και η εκπαιδευτική τους δύναμη, η οποία αξιοποιείται μέσω μιας εναλλακτικής μεθόδου διδασκαλίας, που είναι γνωστή ως "μάθηση μέσω αντικειμένων"⁸. Η μέθοδος αυτή τα τελευταία χρόνια επανέρχεται δυναμικά στο προσκήνιο, καθώς συμβάλλει ουσιαστικά στη θεωρία και στην πράξη του κλάδου της μουσεικής εκπαίδευσης⁹. Η διργνώωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων¹⁰ σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, αλλά και έξω από αυτά, με μορφή φορητής "μουσειοσκευής ή μουσειοβαλίτσας" που δανείζεται στα σχολεία, βασίζεται ακριβώς στη γοητεία και τη δύναμη που ασκεί στους "χρήστες" ένα κατάλληλα οργανωμένο σύνολο αντικειμένων, που τεκμηριώνουν και παρουσιάζουν επιστημικά ένα επιλεγμένο θέμα.

Μέχρι τώρα έχουν γίνει στην Ελλάδα με εξαιρετική επιτυχία εκπαιδευτικά προγράμματα με βάση τις πιο πάνω αρχές και μεθόδους, αφιερωμένα στη γραφή και την ιστορία της¹¹. Απευθύνονται σε παιδιά των μεγάλων τάξεων του Δημοτικού σχολείου και εφηβούς και διεξάγονται σε κατάλληλα διαμορφωμένες αιθού-

σες από ειδικά εκπαιδευμένους εμψυχωτές. Δεν είχε δοκιμαστεί όμως (κι αυτή ήταν η πρόκληση) κάτι αντίστοιχο, προσαρμοσμένο και στις ανάγκες μικρότερων παιδιών, και μάλιστα με μορφή που, ως φορητή "μουσειοβαλίτσα", να μπορεί να χρησιμοποιηθεί μέσα στη σχολική αίθουσα. Η κεντρική ιδέα εργασίας γύρω από την οποία περιστράφηκε ο δικός μας σχεδιασμός, λαμβάνοντας υπψη τους δύο αυτούς παράγοντες, ήταν να δοθεί βάρος όχι – όπως συνήθως γίνεται – στην ιστορία της επινόησης των γραπτών κωδικών, δηλαδή ποιά είδη γραφής υπάρχουν (π.χ. σφηνοειδής, γραμμική Β, ιερογλυφική), τότε και πώς επινοήθηκαν, πώς αποκρυπτογραφήθηκαν στις μέρες μας, ποιές είναι οι διαφορές τους, θέματα δηλαδή περίπλοκα και χωρίς νόημα για τα μικρά παιδιά, αλλά στην ιστορία των υλικών και της τεχνολογίας της γραφής, παράγοντες που επηρεάζουν και την τεχνική της.

Έτσι, συγκροτήθηκε καταρχήν μια συλλογή από υλικά σαν κι αυτά που χρησιμοποιήθηκαν σε διάφορες εποχές και διαφορετικούς πολιτισμούς για το γράψιμο, όπως φύλλο από πάπυρο, περγαμινή, χαρτί διαφορετικών ποιοτήτων, πηλός, άμμος. Επίσης, **αντικείμενα** που χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται για το γράψιμο, όπως μελανοδοχείο, στυλόχαρτο και κονδυλοφόρος, πλάκα και κοντύλι, φτερό χήνας και καλαμένα γραφίδα, μολύβια, μαρκαδόροι. Αναζητήθηκαν κατάλληλες εικόνες για να συνοδεύουν κάθε ενότητα και να επιτρέπουν στα παιδιά να συσχετίσουν τα υλικά και τα αντικείμενα που βλέπουν με ανθρώπους άλλων εποχών και άλλων φυλών, γιγμένους και χητισμένους διαφορετικά, οι οποίοι απεικονίζονται να τα κατασκευάζουν ή να τα χρησιμοποιούν για να γράφουν. Έτσι, σύμφωνα με μια αρχή γνωστή από την αρχαιολογική έρευνα, **μέσω των αντικειμένων οδηγούνται στους ανθρώπους που τα επινόησαν και τα χρησιμοποίησαν**, και σχηματίζουν τις πρώτες εντυπώσεις για λαούς, για τους οποίους αργότερα θα μάθουν περισσότερα: Αιγύπτιοι, Κινέζοι, Βυζαντινοί, αρχαίοι Έλληνες.

Άμεσοι στόχοι της χρήσης ενός τέτοιου υλικού σε μια σχολική αίθουσα μπορεί να είναι:

- Να έρθουν σε επαφή τα παιδιά με τα διάφορα υλικά και να τα χρησιμοποιήσουν ώστε, καθώς θα δέχονται τόσα νέα ερεθίσματα, ν' αρχίσουν τις ερωτήσεις, κι έτσι
- να μάθουν **πώς ονομάζονται και από τί κατασκευάζονται** (π.χ. το χαρτί από τα δέντρα, ο πάπυρος από το στέλεχος του υδρόβιου φυτού της Αιγύπτου, τα πινέλα από τρίχες ζώων κ.λπ.).
- **ποιόι** τα χρησιμοποιούσαν και **πότε** (όλα αυτά σε πολύ αδρές γραμμές, χωρίς, φυσικά, χρονολογίες).

Παιδάκι με πηλό πάνω σε κέρννη πλακέτα.

Κορίτσι με φτερό.

Δύο παιδιά με κέρνες πλακέτες.

- Να διαπιστώσουν, γράφοντας μ'αυτά, πώς το διαφορετικό υλικό επηρεάζει τη μορφή της γραφής, τη διευκολύνει λιγότερο ή περισσότερο.

- Να υπάρξει ένας αβίαστος εμπλουτισμός του λεξιλογίου τους με νέες λέξεις και όρους.

- Να κεντριστεί η φαντασία τους.

- Να παρακινήθουν παιδιά με κάποιες δυσκολίες προσαρμογής να εκφορستούν προφορικά, και μέσα από ελεγχόμενο "παιχνίδι" να συνεργαστούν με άλλα παιδιά και με το δάσκαλο (π.χ., το ένα παιδί γράφει, το άλλο βάζει τη σφραγίδα ή ανταλλάσσουν αντικείμενα για να τα χρησιμοποιήσουν με τη σειρά τους).

Για να γίνουν αυτά, τα παιδιά καλούνται να χρησιμοποιήσουν τα υλικά που έχουν στη διάθεσή τους για να γράψουν ό,τι θέλουν χωρίς καταναγκασμό: γράμματα που έχουν μάθει, δικής τους επινοήσης σημεία, το όνομα του αγαπημένου τους φίλου ή ήρωα. Δεν τα φορτώνουμε με πληροφορίες για την ιστορία της γραφής και τα διαφορετικά είδη της, παρά μόνο στο μέτρο που εκφοράζουν απορίες και ενδιαφέρον για κάτι, παρακινημένα από τα ίδια τα αντικείμενα και τις εικόνες που τα συνοδεύουν.

Πέρα από τους πιο πάνω γνωστικούς στόχους, γενικότεροι στόχοι μας που σχετίζονται με τη συναισθηματική μέθεξη των παιδιών μπορεί να είναι:

- Να προκληθεί ενδιαφέρον και ενθουσιασμός στα

παιδιά για το επίπονο γι'αυτά έργο της γραφής, αφού θα τη δουν λίγο σαν παιχνίδι και λίγο σαν παραμύθι με όσες αφηγήσεις σχετικές με τα αντικείμενα θα ακούσουν: "Έτσι έγραφαν οι πολύ παλιοί άνθρωποι, που ήταν ντυμένοι όπως βλέπετε στην εικόνα, με τέτοια πένα έγραφαν τον καιρό του παππού και της γιαγιάς", κ.λπ.

- Η δημιουργία, έστω υποσυνείδητα, κάποιου συναισθηματος αλληλεγγύης με τόσους άλλους ανθρώπους, και μάλιστα ενηλίκους, που τους βλέπουν στις εικόνες και που μόχθησαν για τη γραφή, όπως αυτά.

- Η καλλιέργεια μιας προσωπικής περηφάνιας για τη συμμετοχή τους στην ανθρώπινη αλυσίδα της περιπέτειας της γραφής καθώς και η αίσθηση ότι αναγνωρίζεται από τους μεγάλους ο κόπος που και αυτά καταβάλλουν.

- Ο σχετισμός των σύγχρονων συνθηκών με τον κόπο που κατέβαλλαν οι άνθρωποι όταν έγραφαν με το φως του κεριού, πάνω σε δύσκολα υλικά όσο και πολύτιμα, τότε που όλα τα βιβλία ήταν χειρόγραφα, κ.λπ.

- Η παροχή ερεθισμάτων που, μελλοντικά και με την παρακίνηση του δασκάλου, θα προκαλέσουν στην τάξη συζήτηση και ενδεχομένως αναζήτηση πληροφο-

ριών σχετικά:

- με λαούς που ανακάλυψαν τη γραφή ή τρόπους γραφής

- με την ύπαρξη διαφορετικών αλφαβητίων και άλλων ειδών γραφής, εκτός από αυτή που μαθαίνουμε στο σχολείο

- θα προκαλέσουν ερωτήματα σχετικά με τις ανάγκες που οδήγησαν στην επινοήση της γραφής

- σχετικά με το τι υπήρχε πριν από τη γραφή ως τρόπος επικοινωνίας και τι υπάρχει τώρα

- θα προκαλέσουν αφορμές για να θυγούν θέματα περιβαλλοντικής αγωγής, όπως η ανακύκλωση του χαρτίου.

Η βαλίτσα της γραφής

Σύμφωνα με τα παραπάνω, επιλεγμένο μέρος από το εποπτικό υλικό που συγκεντρώθηκε πήρε τη μορφή μιας "βαλίτσας της γραφής", και παρουσιάστηκε πειραματικά στα παιδιά σχολείου της Θεσσαλονίκης¹², από πενταμελή ομάδα¹³, μαζί με το δάσκαλο της τάξης. Τα καθένα από τα δύο τμήματα της πρώτης τάξης απασχολήθηκε στο πρόγραμμα για δύο συνεχόμενες διδακτικές ώρες. Η παρουσίαση, για πρακτικούς λόγους, έγινε την άνοιξη, ίσως όμως ειδικά για

τα παιδιά της Α' τάξης είναι πιο αποτελεσματικό να γίνεται χωρίτερα.

Συγκεκριμένα: οργανώθηκαν πέντε ενότητες, που αντιπροσωπεύουν τα κυριότερα **υλικά-σποθμούς** στην τεχνολογία και την τεχνική της ιστορίας της γραφής:

1. **Χαρτί, πιπέλα, ραβδί και στερεής μελάνης και νερό**, υλικά που χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται στην Κίνα, χώρα που συνδέεται με την εφεύρεση (1ος αι. μ.Χ.) και τη διάδοση του χαρτίου. Σ' αυτή την ενότητα, τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να μάθουν ότι πρώτος ένας Κινέζος, ο Τσάι Λουέιν, ανακάλυψε στη μακρινή του χώρα το χαρτί, παρακολουθώντας, σύμφωνα με το μύθο, και μμιούμενος την τεχνική που χρησιμοποιούν οι σφήκες για να φτιάχνουν τη φωλιά τους. Τα παιδιά έχουν τη δυνατότητα να κατασκευάσουν μελάνι "όπως οι Κινέζοι" και να δοκιμάσουν να γράψουν είτε τα ελληνικά γράμματα που ξέρουν, είτε σύμβολα δικής τους επινοήσης, είτε να αντιγράψουν κινεζικά ιδεογράμματα.

2. Σε μια δεύτερη ενότητα, τα παιδιά έρχονται σε επαφή με τις **σκληρές υλές**, πάνω στις οποίες έγραφαν στην αρχαιότητα — προτού διαδοθεί το χαρτί —, χαράζοντας με κάποιο **αχιμρό όργανο**: Πηλός και **κωπές πήλινες πινακίδες, πέτρες** με σκαλισμένες επιγραφές, **κερυμμένες πινακίδες**, στις οποίες χαράζουμε τα γράμματα με **αχιμρή γραφίδα** "όπως οι αρχαίοι Έλληνες", **όστρακα αγγείων** (δηλαδή θραύσματα από σπασμένα αγγεία) με χαραγμένα ονόματα και εφημερα μνημύματα¹⁴.

3. Σε μια τρίτη ενότητα, παρουσιάζεται ο **πάπιρος**, το **καλάμι**, με το οποίο κατασκευάζαν γραφίδες, και το **μελάνι**. Επίσης βλέπουν αντίγραφο από **κύλινδρο παπίρου**, για να αντιληφθούν πώς ήταν τα "βιβλία" της μακρινής εκείνης εποχής, πολλούς αιώνες πριν χρησιμοποιηθεί το χαρτί.

4. Σε μια άλλη ενότητα, παρουσιάζεται το επεξεργασμένο δέρμα των ζώων, η **περγαμινή**, που πάνω της έγραφαν με πένα από **καλάμι ή φτερό**. Σφραγίσματα με **βουλοκέρι** συμπληρώνουν τη χρήση αυτών των

υλικών από τα παιδιά, υλικών που μας χάρισαν τους ωραιότερους **χειρόγραφους κώδικες** και τα **επιγράμματα** του μεσαιώνα, όπως αυτά που βλέπουμε να κρατούν οι άγιοι στις **βυζαντινές αγιογραφίες**.

5. Τέλος, μια άλλη ενότητα μας φέρνει κοντά στη νεότερη εποχή, στα υλικά με τα οποία έγραφαν οι αμέσως προηγούμενες γενιές αλλά κι εμείς σήμερα. **Κονδυλοφόροι, πένες, μελανοδοχεία και στιπτόχαρτο, πένες διαρκείας, στυλό bic** (εφεύρεση του 1945), ξύστρες, γόμες, **μολύβια** (εφεύρεση του 1894), πλάκα και κονδύλι, **χαρτί** σε διάφορες ποιότητες και, το στερνοπαιδί της τεχνολογίας της γραφής, ο **μαρκαδόρος** (Ιαπωνία 1963).

Στα παιδιά δόθηκε η ευκαιρία να αγγίξουν, να μιμήσουν, να νιώσουν την υφή όλων αυτών των υλικών, να τα χρησιμοποιήσουν γράφοντας τα καθένα σε δικό του **ειδικά σχεδιασμένο τετράδιο**, που το κράτησε σαν ενθύμιο, να μάθουν πληροφορίες γ' αυτά, παρακινημένοι από την περιέργεια που τους προκάλεσαν, να βιώσουν τέλος τη γραφή σαν ένα θαυμαστό παιχνίδι.

Με τη βοήθεια των κατάλληλων ερωτήσεων από τους εμπλεκόμενους του προγράμματος, τα παιδιά έρχονταν να συνειδητοποιούν ότι το γράψιμο δεν ήταν εύκολη υπόθεση για κανέναν. Δεν είναι εύκολο να γράφεις πάνω στην πέτρα, δεν είναι εύκολο να γράφεις ολόκληρα βιβλία στο χέρι, όπως οι Βυζαντινοί μοναχοί, με φτερό χήνας και στο φως του κεριού. Όμως όλοι αυτοί οι άνθρωποι, που τους βλέπουμε στις εικόνες, το επιχείρησαν, γιατί άξιζε τον κόπο. Και τα παιδιά, που μπαίνει κι αυτό με τη δική του προσπάθεια στον κύκλο των εγγράμματων ανθρώπων, μπορεί να ταυτιστεί μαζί τους και να αισθανθεί περηφάνια για τη συμμετοχή του σ' αυτήν την κατεξοχήν ανθρώπινη δραστηριότητα. Τα άλλα πλάσματα δεν γράφουν! Η πειραματική χρήση του υλικού αυτού στην Α' τάξη σχολείου της Θεσσαλονίκης έγινε δεκτική με πολύ ενδιαφέρον από τους εκπαιδευτικούς και με ενθουσιασμό από τους μαθητές, και επιβεβαίωσε την άποψη

Σύγχρονα υλικά.

α. Πινακίδα με στυλό.

β. Κόκκινο κουτί.

γ. Υλικά με κύλινδρο παπίρου.

δ. Υλικά με φτερό.

ότι τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία είναι σε θέση να ανταποκριθούν σε πολιτιστικά ερεθίσματα κάθε λογής, αρκεί αυτά να παρουσιάζονται με τρόπο κατάλληλο για την ηλικία τους. Από ερωτηματολόγια που δόθηκε τις επόμενες μέρες στις δύο τάξεις στις οποίες εφαρμόστηκε το πρόγραμμα διαπιστώθηκε ότι: πέρα από τη συμμετοχή και το ενδιαφέρον που δείχνουν τα παιδιά την ώρα του προγράμματος, θυμούνται στη συνέχεια (και μάλιστα ήξεραν να τις γράφουν) όλες σχεδόν τις νέες λέξεις και ονομασίες των αντικειμένων, των λαών και των χωρών που αναφέρθηκαν. Επίσης, όλα σχεδόν τα παιδιά θυμήθηκαν να δείξουν με τα χέρια τους τους τετράδια που με τις δοκιμές τους και δήλωσαν ότι ήθελαν σύντομα να ξαναδοκιμάσουν το ίδιο παιχνίδι.

Θα ήταν φυσικά ευχάριο και ευκόλο αν κάθε σχολείο μπορούσε να διαθέτει για λίγες μέρες μια τέτοια μουσειοσκευή ή να έχει κοντά του κάποιο μουσείο, που να οργανώνει για τους μαθητές μια ανάλογη δραστηριότητα. Όμως, ακόμη κι αν αυτό δεν υφίσταται, η βασική ιδέα του προγράμματος, "Πάνω σε τί και με τί", μπορεί να εφαρμοστεί σε οποιοδήποτε σχολείο, από κάθε δάσκαλο που ενδιαφέρεται, και σε όλες τις τάξεις¹⁵. Σε συνεργασία με τους μαθητές και τους γονείς τους, με τους συναδέλφους, και με προσωπική ανάληψη, μια συλλογή από υλικά και αντικείμενα, όπως αυτά που αναφέρθηκαν, μπορεί να συγκροτηθεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό και να χρησιμοποιηθεί στην τάξη ως αφετηρία για τις συζητήσεις και τους πειρατισμούς των παιδιών, στο μάθημα της γλώσσας αλλά και σε ώρες άλλων μαθημάτων που ο δάσκαλος θα κρίνει πρόσφορο. Ο δάσκαλος δεν χρειάζεται να παρουσιάσει όλα τα υλικά γραφής ταυτόχρονα. Αντίθετα, το καλό είναι να αφιερώνει σε κάθε ενότητα λίγη ώρα τη φορά, έτσι που τα παιδιά να έχουν άνεση να πειρατιστούν κατά βούληση με τα υλικά. Σε μεγαλύτερες τάξεις μπορεί να δοθούν σχετικά θέματα εργασίας. Μερικά από τα υλικά είναι δυσκολότερο να βρεθούν, όπως η αυθεντική περγαμινή, αλλά πάντα κάποιος θα έχει ένα αμφούρι από περγαμινή ή κάποιο τύμπανο από δέρμα ζώου στο σπίτι του για να το δανείσει στο σχολείο. Κυκλοφορούν επίσης στο εμπόριο καλές χάρτινες απομιμήσεις περγαμίνης, που δίνουν στα παιδιά την αίσθηση της διαφορετικότητας ποιότητας. Μια επίσκεψη σε τοπικό μουσείο, αρχαιολογικό ή και ιστορικό, ή σε εκδήλωση, επίσκεψη εστιασμένη σε εκθέματα που σχετίζονται με τη γραφή, αποτελεί την καλύτερη ευκαιρία για να δουν τα παιδιά αυθεντικές επιγραφές πάνω σε πέτρα, ή σε τοιχογραφίες, ή σε χειρόγραφα βυζαντινά, ή έγγραφα από τη νεότερη ιστορία μας. Στη Γαλλία μάλιστα, στο Μουσείο της Εκπαίδευσης, εκθέτονται σε προθήκες ακόμη και παλιά τετράδια μαθητών¹⁶.

Κλείνοντας, θα λέγαμε ότι η εξοικείωση των παιδιών με τη γραφή, από την απόκτηση της σχετικής δεξιοτήτας μέχρι τη μύηση στην ουσία και την καλή χρήση του γραπτού λόγου, απαιτεί, σύμφωνα με όσα ήδη αναφέρθηκαν, μια κατά το δυνατόν ευχύτερη αρχική προσέγγιση, πράγμα που επιχειρεί και η προτεινόμενη δραστηριότητα, παρέχοντας στα παιδιά ευχαρίστηση και γνώσεις. Δεν παρεμβαίνει στη διαδικασία ύλη ούτε στη μορφή των βιβλίων, θέματα που ανήκουν στη δικαιοδοσία άλλων επιστημών και φορέων, αλλά συντελεί στη δημιουργία κατάλληλης ατμόσφαιρας για να επιδιωχθεί μια μορφή μάθησης που να μην είναι βιβλιοκεντρική, αλλά να κινητοποιεί όλες τις αισθήσεις καθώς και τα συναισθήματα των παιδιών.

Σημειώσεις

1. Kress Gunther, *Learning to Write*, 2η έκδ., Routledge, Λονδίνο 1994, σ. xv. Επίσης, Φραγκοπούλη Άννα, "Βιβλίο και Εκπαίδευση", ΥΠΠΟ, *Ετήσιο Πόλημο Βιβλίου*, 1994, σσ. 157-170.
2. Πολύ αξιόλογα είναι τα βιβλία Roland Barthes, *Σημασιολογώντας μιλώντας να όρα "la scription"* ("l'acton par laquelle nous traçons manuellement des signes"), σε ανάλυσή της η γραφή, ως πράξη που παράγει κείμενα, "Teorize pragrament dite, celle qui produit des textes". Βλ. Barthes Roland, *Le grain de la voix*, Seuil, Paris 1981, σσ. 12, 164.
3. Για το πολύ σημαντικό αυτό θέμα και τις επιπτώσεις του, βλ. Φραγκοπούλη Άννα, κερ. "Γλώσσα και σχολείο", στο: *Γλώσσα και Ιδεολογία: Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*, Οδυσσεύς, Αθήνα 1987, σσ. 109-143.
4. Φραγκοπούλη Ά, ο.π.
5. Μιχάλης Ερίκος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Παλαιολογία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1985. Georges Jéan, *Γραφή, η μύηση του ανθρώπου* (ελληνική γλώσσα κείμενα και μετάφρ. Θεόδωρος Γκροτσός), Ανακαλύπτει Δεληθάρα, Αθήνα 1994.
6. Για τους στόχους και τις δράσεις του καινού προγράμματος των Υπουργείων Παιδείας και Πολιτισμού Μελίνα, Βλ. Παύλη Ν. & Μ. Βεσυράκη, *Εκπαίδευση και Πολιτισμός. Πρόγραμμα Μελίνα*, ΥΠΕΡΟ-ΥΠΠΟ-ΓΓΑΕ, Αθήνα 1995.
7. Συνακόλη παρουσίαση του πολιτιστικού αυτού προγράμματος δραστηριοτήτων θα γίνει σε προσεχή δημοσίευση.
8. Durbin Gail, Morris Susan & Sue Wilkinson, *Learning from Objects*, English Heritage, Λονδίνο 1995.
9. Για την μουσική εκπαίδευση, βλ. Eileen Hooper-Greenhill, *Museum and Gallery Education*, Leicester University Press, 1994.
10. Για τα εκπαιδευτικά προγράμματα σε ελληνικά μουσεία και τη λειτουργία τους βλ. αφηγήματα του περιόδου ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ, τ. 38 (1991) και τ. 52 (1994). Επίσης, Λιαντής, Μουσεία και Σχολεία, δασκάλους και Αγγέλ, *Ελληνική Γραμμάτι*, Αθήνα 1995.
11. Το γνωστότερο, που αποτελεί και το πρώτο αρχαιολογικό πρόγραμμα που πραγματοποιήθηκε στη χώρα μας, το 1965, είχε τίτλο "Η γέννηση της γραφής", διοργανήθηκε από το Κέντρο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων (ΚΕΠ) του Υπουργείου Πολιτισμού, Βλ. ΥΠΠΟ, *Η Γέννηση της Γραφής*, ΤΕΤ Αθήνα 1985. Βλ. επίσης το σύντομο για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του ΥΠΠΟ, *Στον Κόσμο των Βυζαντινών Χειρογράφων*, Αθήνα 1995.
12. Πρόκειται για το 8ο Δημ. σχολείο Ελευθερίου-Κουδουφίου. Συμμετέχοντες εκπαιδευτές στην Διημέρ. Ασημένιου Σώτη και τους Βασίλειος κ. Μ. Παλιόπουλος και Γεώργιο Κουκουλίτη για την πρόβλημ συνεργασία τους.
13. Στην υλοποίηση και την παρουσίαση του *Πάνω σε τί και με τί*, συμμετείχαν ο Χρ. Γουλι, υποψήφιος διδάκτωρ του Τμήματος Φιλοσοφίας του Α.Π.Θ., η Ελένη Κουτσούλη, λέκτορας του Παιδαγωγικού Τμήματος της Φιλοσοφίας του Α.Π.Θ., για τη δικτυοσκόπηση του Α.Π.Θ. Τους ευχαριστούμε θερμά καθώς και τον Γεώργιο Κατούργαλο, λέκτορα της Σχολής Καλών Τεχνών του Α.Π.Θ., για τη γραμματοφιλία των δραστηριοτήτων, και τον Κυρίω Μινωτή, μεταπτυχιακό φοιτητή της Φιλοσοφίας Σχολής του Α.Π.Θ., για τη δικτυοσκόπηση. Για τη Βιβλιοθήκη τους σε επικοινωνία προβάλλεται ο συγγραφέας τους καθηγητής του Α.Π.Θ. Σωτήρη Καβα και Παναγιώτη Φωκάρη.
14. Οριστά παραδείγματα αρχικών ενστημένων οσφράκων βρέσκουμε πρόχειρα στο βιβλίο των Γ. Γουλι & Β. Βασιλάκη, *Τα σφραγίσματα και ο κόσμος τους*, Κόδρος Αθήνα 1990, σ. 38.
15. Πόλυτιμο και επαρκές βοήθημα για το δάσκαλο αποτελεί το βιβλίο του Georges Jéan, ο.π. στη 5. Συμπληρώνεται δώ το απαραίτητο πληροφοριακό υλικό με ελλιπώ τρόπο στο κ και μισόις οικονομηγραφία, καθώς και ελληνικά γλωσσικά σχετικά με τη γραφή.
16. Σημειώνουμε ότι δεν βρέθηκε καθόλου το θέμα της *τυπογραφίας* και της κατασκευής των βιβλίων, το οποίο είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον για παιδιά μεγαλύτερης τάξεων και μπορεί να συνδυαστεί με την επίσκεψη σε προνομικό τυπογραφείο αλλά και με τυπογραφικές δοκιμές των ίδων των παιδιών με κατά υλικά, όπως είναι οι αυτοσχέδιες οραφίδες.

Materials and Devices of Writing

Bili Vemi

Writing, an organized ensemble of signs or symbols, enables its users to record human thought and speech with clarity and to communicate with one another, regardless of local or temporal distance. The most important function of writing in the developed societies is the transmission of knowledge, since nowadays knowledge is reproduced mainly through written speech.

In our time and in the Western-type societies, at least, the learning of reading and writing is considered self-evident and the absolute right and obligation of all children in school age. The investigation for the reinforcement of the period of learning to write with artistic and cultural elements led to the elaboration of a "polytechnic" working plan, including motion, painting, poetry, and fairy-tales, and the design of teaching aids for the materials and devices of writing.